

УДК 811, 112 2 373.7

КОНЦЕПТОЛОГІЧНІ ВИТОКИ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЇ

Роксолана Каракевич

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
бул. Івана Франка 24, м. Дрогобич, 82100, Україна
rkarakevych@gmail.com

У статті досліджується питання лінгвоконцептологічного коріння лінгвокультурології. Найактуальнішою проблемою при лінгвокультурологічному вивченні фразеології різних мов вважається “розкодування” культурної інформації на основі концептуального аналізу. Категоріальний апарат лінгвоконцептології у її культурологічному й етнолінгвістичному вимірах передбачає вивчення та опис взаємовідношень між мовою і культурою, мовою й етносом, мовою і народним менталітетом. Лінгвоконцептологія спрямована на вивчення структури та специфічних властивостей концептів як ментальних сутностей.

Ключові слова: лінгвоконцептологічний, концептуальний аналіз, культурологічний та етнолінгвістичний вимір, “розкодування” культурної інформації.

Тандем лінгвокультурологічного й концептуального аналізів відкрив перед дослідниками нові можливості та нові обрії при розкритті сутності двох найважливіших антропочинників – мови й культури. Це пояснює те, що з погляду лінгвокультурології культурна інформація “кодується” в мові за допомогою концептів, у яких актуалізується ментальність народу, тобто “світоспоглядання в категоріях і формах рідної мови, які поєднують у собі інтелектуальні, духовні й вольові якості національного характеру в типових його виявах” (Maslova, 2001, p. 49). Тому найактуальнішою проблемою при лінгвокультурологічному вивченні фразеології різних мов вважається “розкодування” (етно)культурної інформації на основі концептуального аналізу. З іншого боку, категоріальний апарат лінгвоконцептології у її культурологічному й етнолінгвістичному вимірах передбачає вивчення та опис взаємовідношень між мовою і культурою, мовою й етносом, мовою і народним менталітетом. Лінгвоконцептологія спрямована на вивчення структури та специфічних властивостей концептів як ментальних сутностей.

Актуальність статті зумовлена антропоцентричним спрямуванням сучасних лінгвістичних досліджень на розкриття лінгвоконцептологічного коріння лінгвокультурології як самостійного напрямку дослідження, який утворився на межі лінгвістики та культурології.

Аналіз останніх джерел. У сучасних лінгвістичних дослідженнях, присвячених вивченню взаємодії мови й культури, домінують лінгвокультурологічні та етнолінгвістичні розвідки. Показово, що лінгвокультурологія, набирає нині потужних обертів, “затінюючи” навіть етнолінгвістику. Цьому сприяє, імовірно, широке залучення до лінгвокультурологічного аналізу епістемологічного апарату ще однієї нової та перспективної

дисципліни – лінгвоконцептології. На сьогодні концептуальний аналіз домінує в зіставних лінгвокультурологічних дослідженнях (у кінці ХХ століття в межах лінгвістики виодблблкремилася навіть *лінгвокультурна концептологія* (Konoova, 2010, pp. 7 – 8), зокрема, фразеологічні одлинці розглядаються у тісному зв'язку з когнітивно-ментальними структурами мислення, символічними стереотипами, ціннісними, просторовими, міфологічними, етичними, релігійними, обрядовими концептами (Н. Д. Арутюнова, Я. Адамовський, М. М. Болдирев, С. Бартмінський, А. Вежицька, Р. Токарський, Т. В. Радзівська, С. М. Толстая, Т. В. Цив'ян та ін.).

Метою даної розвідки є розкриття лінгвоконцептологічного коріння лінгвокульту-рології та її зв'язку з вивченням структури та специфічних властивостей концептів як ментальних сутностей.

Об'єктом дослідження є концепт, що трактується як найважливіша культурно значуща категорія внутрішнього світу людини та як нашарування ціннісних конотацій на значення слова.

Концепт у нашому дослідженні розглядається як проблемний феномен. Він став настільки “модним” і “розмитим”, що спровокував численні дефініції: одні вчені вважають, що концепт є основною одиницею ментальності, підкреслюючи, що він є чистим смислом, первинним смислом, первинним образом, константою, архетипом. Концепт утілюється в слові за допомогою його змістових форм – образу, поняття, символу [див., напр., (Kolesov, 2000, p. 56)]; інші дослідники вважають, що концепт – це одиниця колективної свідомості, яка має мовне вираження та етнокультурну маркованість, тому концепт – це багатовимірне утворення, до складу якого входить поняттєвий, образно-епідигматичний, ціннісний, поведінковий, етимологічний та інші коди (Vorkachev, 2004, p. 7). Саме вербальний і етнокультурний виміри відрізняють концепт від поняття, уявлення та значення. У цьому сенсі концепт є базовою одиницею лінгвокультурології (Vorkachev, 2001, pp. 70–71) (пор. міркування щодо лінгвокультурологічної належності концепту В. І. Карасика: “Основною одиницею лінгвокультурології є культурний концепт” (Karasik, 2002, p. 129).

У лінгвістиці існує вузьке й широке розуміння концепту, які характеризують його як лінгвоментальне утворення [див. (Руход'ко, 2008, p. 54)]. Вузьке – це психолінгвістичне розуміння, або лінгвокогнітологічне (лінгвокогнітивне) (М. М. Болдирев, А. Вежицька, Р. Джакендофф, О. С. Кубрякова, Й. А. Стернін, М. Шварц та ін.), а широке – народно-етнографічне, або лінгвокультурологічне (лінгвокультурне) (Н. Д. Арутюнова, А. Вежицька, С. Г. Воркачов, В. І. Карасик, В. М. Манакін, В. А. Маслова, А. М. Приходько, Т. В. Радзівська, О. О. Селіванова, Ю. С. Степанов, О. В. Тищенко та ін.).

Перше розуміння характеризує концепт як найважливішу культурно значущу категорію внутрішнього світу людини; друге – як нашарування ціннісних конотацій на значення слова, тобто будь-який вербалізований зміст, який хоч якоюсь мірою відзначений етнічною специфікою (концепт відображає “культурно детерміноване уявлення людини” (А. Вежицька), він утілений у національній свідомості мовців, оскільки свідомість людини структурує дійсність антропоцентрично). Як бачимо, перше розуміння кваліфікації концепту як найважливішої культурно значущої категорії внутрішнього світу людини є значною мірою суб'єктивною його характеристикою, яка звужує, внаслідок невизначеності обсягу цієї категорії, аналіз концептосфери того чи іншого етносу до десятка-двох основних концептів. Натомість друге розуміння концепту стає в сучасній лінгвістиці домінуючим, що засвідчують численні дисертаційні дослідження (див., напр., праці Al'mjashova (2006), Badmaeva, (2007), Wojchenko (2009), Bricin (2009), Horobec' (2007), Yefymenko (2005), Klevcova (2007), Onyshhuk (2006), Pal'chevs'ka (2006), Persinina (2006), Sinjachkin (2002).

Слід зазначити, що в більшості мовознавчих шкіл збігаються сутнісні ознаки концепту: а) ідеальність (концепт – це структура свідомості); б) неоднорідність концептів (світ, знання про який структуровані в цьому ментальному утворенні, є надзвичайно різноманітним); в) здатність транслюватися в різні сфери (мистецтво, релігія, право, мова, наука); г) специфіка, що зумовлюється належністю концептоносія до декількох соціальних груп; д) гетерогенна будова, виокремлення в структурі концепту декількох шарів, граней, аспектів тощо. Ці характеристики концепту враховуються і при лінгвокультурологічному аналізі мовного матеріалу, оскільки в сучасному мовознавстві лінгвокультурологічна парадигма невід’ємна від когнітивно-інтерпретативної. Це визначає міждисциплінарний статус концепту, яким послуговуються і в лінгвокогнітології, і в лінгвокультурології.

Лінгвокультурологічне розуміння концепту близьке і нам, а основні його риси чітко зазначені, з нашого погляду, у визначенні А. М. Приходька (Приход'ко, 2008, р. 293), яке є опорним для цього дослідження: концепт є ідеальним феноменом етно-соціо-психологічно-культурного порядку, поняттєве начало якого, проходячи крізь сито перцептивно-образних асоціацій, органічно сполучається з ціннісним, і знаходить своє матеріальне втілення у знакових формах. Подібне тлумачення концепту знаходимо також у С. Г. Воркачова, В. І. Карасика та М. О. Красавського.

На думку А. М. Приходька (Приход'ко, 2008, р. 291), упорядкованість концептосфери кожної лінгво-спільноти можна представити у вигляді ієрархічної структури, побудованої за принципом “матрьошки”, який передбачає виділення таксонів вищого і нижчого порядку, тобто типів, класів і підкласів. Усі вони організовуються в концептосфері чи дискурсі в ієрархічний спосіб за шкалою наростання або за шкалою убування: за шкалою наростання (зліва направо) *(ката)концепт* \supset *мезоконцепт* \supset *гіперконцепт* \supset *макроконцепт* \supset *мегаконцепт*, а також за шкалою убування (справа наліво) *мегаконцепт* \subset *макроконцепт* \subset *гіперконцепт* \subset *мезоконцепт* \subset *(ката)концепт*. Цей принцип застосований і в нашому дослідженні, де незначна кількість українських та німецьких мезоконцептів-метронімів і гастрономонімів аналізуються на тлі численних катаконцептів.

Утворення концептуальної системи передбачає існування базових універсальних культурних концептів, які по-різному вербалізуються в споріднених і генетично віддалених мовах. Такі концепти мають особливу ціннісну значущість у когнітивному просторі та в культурі мовної спільноти. Сучасні дослідники називають такі концепти “ключовими словами культури” (А. Вежицька), “константами” (Ю. С. Степанов), “етноконцептами” (С. Г. Воркачов), “логоепістемами” (Є. М. Верещагін, В. Г. Костомаров), “лінгвокультуре-мами” (В. В. Воробйов), “лінгвокультурними концептами” (В. В. Воробйов, З. Д. Попова, Й. А. Стернін), “культурно значимими концептами” (О. П. Левченко). За способами репрезентації концептів у системі мови (слова, словосполучення та речення) диференціюють відповідно “лексичні концепти” (більшість концептологічних праць присвячено саме цим концептам), “фразеологічні концепти” (М. Ф. Алефіренко, А. П. Бабушкін) та “синтаксичні концепти” (В. І. Казаріна, З. Д. Попова). Існує також розгалужена ієрархія системних різновидів концептів: макроконцепти / мікроконцепти, концепти-гіпероніми / концепти-гіпоніми тощо. У лінгвоконцептології запропоновані різні класифікації концептів, на основі яких В. І. Карасик вибудовує типологію концептів за такими критеріями: 1) експліцитна / імпліцитна орієнтації концептів на мову (предметні, ознакові, подієві концепти); 2) орієнтація на когнітивну психологію (структурування концептів як картинок, карт, сценаріїв, фреймів, гештальтів); 3) асоціація з етичними й естетичними категоріями (телеомні / нетелеомні,

регулятивні / нерегулятивні концепти); 4) орієнтація на дискурс (повсякденні, художні, різні інституційні концепти); 5) орієнтація на динаміку концепту (стабільні та змінні концепти); 6) урахування кола осіб, які розділяють той чи інший досвід з його оцінною кваліфікацією (загальнолюдські, етнокультурні та інші концепти); 7) співвіднесення концептів за їхньою тематикою (емоційні, комунікативні, гастрономічні та ін.) (Karasik, 2007, pp. 27–29).

Підсумовуючи, зазначимо, що у семіотичному, а відтак і семантичному, просторі кожної окремої мови, системи концептів та їхня структурна організація своєрідні й неповторні. Зміст концепту як одиниці мовної картини світу завжди національно-специфічний, тобто відображає особливості культури та світосприйняття конкретної лінгвоспільноти. Тому дослідження кожного концепту є вагомим для реконструкції мовної картини світу. Мова, яка пов'язана з національною свідомістю (ментальністю) та культурою мовної спільноти, становить матеріал для їх вивчення. Основною одиницею когнітивного відображення ментальності й культури в мові є концепт. Сукупність концептів, стандартизованих на загально-національному рівні, формує мовну картину світу – частину національної концептосфери, зафіксовану в мовних категоріях. Дослідження мовних репрезентацій концепту слугує способом реконструкції як мовної, так і загальнонаціональної концептуальної картини світу.

Культура – це частина картини світу, яка відображає самосвідомість людини, що історично видозмінюється у процесах особистісної або групової рефлексії над ціннісно значущими умовами природного, соціального та духовного буття людини” (Вайрамова, 2004, р. 18). Таке розуміння вказує на тісний зв'язок культури з концептуальною картиною світу, а, отже, і на лінгвоконцептологічні витоки лінгвокультурології.

З погляду антропоцентризму мова є насамперед інструментом спілкування, і будь-яке поняття, яке позначається мовою, обов'язково відображає не просто предмет як такий, а ставлення до нього людини. Цей підхід передбачає також, що людина (та “атрибути” людини, такі як когніція, психологія, культура тощо) знаходяться безпосередньо в центрі інтересів сучасного мовознавства, а мова при цьому виступає засобом вивчення людини. Внаслідок цього в сучасному науковому світі спостерігаємо посилення зв'язку науки про мову з іншими науками, які досліджують людину як психічний та культурний феномен. Результатом цього є формування в зарубіжному та вітчизняному мовознавстві таких міждисциплінарних напрямів як психолінгвістика, когнітивна лінгвістика, лінгвокультурологія, етнопсихолінгвістика, які відкривають нові перспективи вивчення мови.

References

- Al'mjashova, L. V. (2006). *Koncept Blut i ego jazykovaja aktualizacija (na materiale nemeckogo jazyka) (Concept Blut and its actualisation in German):dis. ... kand. filol. nauk: 10.02.04.* Barnaul.
- Badmaeva, T. I. (2007). *Koncept "Voda" v anglijskoj lingvokul'ture (Concept 'Water' in English Literature): dis. ... kand. filol. nauk: 10.02.04.* Volgograd.
- Vajramova, L. K. (2004). *Vvedenie v Kontrastivnuju Lingvistiku (Introduction into Contrastive Linguistics).* Kazan': Izd-vo Kazansk. un-ta.
- Bojchenko, A. G. (2009). *Reprezentacija koncepta "Pitie" v russkoj jazykovej kartine mira: avtoref. dis. na soisk. nauch. stepeni kand. filol. nauk: spec. 10.02.01 "Russkij jazyk" (Representation of the concept Drinking in Russian world view).* Abakan.
- Bricin, V. M. (2009). *Koncept BOL' (kognitivnye i kul'turno-antropologicheskie aspekty) (Concept Pain).* In V. M. Bricin (Ed.), *Koncept BOL' v tipologicheskom osveshhenii* (pp. 393–412). Kyiv: Vidavnicij Dim Dmitra Burago.

- Efymova, N. N. (2000). *Ontologizatsiya koncepta RYS v anhlyjskoj frazeolohyy: Avto-ref. dys. ... kand. fylol. nauk: 10.02.04 (Ontologisation of the concept Rice in English phraseology)*. Irkutsk: Irkutsk. hos. lynch. un-t.
- Horobec', I. S. (2007). *Movni zasoby vidtvorenniya konceptu ZLOChYNEC' u suchasnij amerykans'kij xudozhnij prozi ta hazetnij publicystyci: Avto-ref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.04 (Language means of the representation of the concept Criminal in Modern American fiction & press)*. Donec'k: Donec'kij nac. un-t.
- Karasik, V. I. (2002). *Jazykovej Krug: Lichnost', Koncepty, Diskurs (Language Circle: Personality, Concepts, Discourse)*. Volgograd: Peremena.
- Karasik, V. I. (2007). *Jazykovye Kljuchi (Language Clues)*. Volgograd: Paradigma.
- Klevcova, O. B. (2007). *Koncept "chelovek telesnyj": kognitivnoe modelirovanie i perenosy (na materiale sopostavitel'nogo analiza drevnerusskogo i drevneanglijskogo jazykov) : avto-ref. dis. na soisk. nauch. stepeni kand. filol. nauk : 10.02.20 . Tjumen'*.
- Kolesov, V. V. (2000). O logike logosa v sfere mental'nosti (On the logic of Logos in the mental domain). *Mir russkogo slova*(2), pp. 52–59.
- Kononova, I. V. (2010). *Struktura i jazykovaja reprezentacija britanskoj nacional'noj moral'no-eticheskij konceptosfery (v sinhronii i diahronii) (Structure and language representation of British national moral and ethical conceptual sphere): avto-ref. diss. na soiskanie nauch. stepeni d-ra filol. nauk: 10.02.04 – "Germanskije jazyki" . Saint-Petersburg*.
- Maslova, V. A. (2001). *Lingvokul'turologija (Linguoculturology)*. Moscow: Izd. centr "Akademija".
- Onyshhuk, I. Y. (2006). *Emociohennist' konceptu VAMPIR v anhlijs'kij movi j movlenni (na materialy slovnykiv ta anhlo-movnyx romaniv-tryleriv): Avto-ref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.04 (Concept Vampire in English language and speech)*. Odesa: Odes'k. nac. un-t im. I.I. Mechnykova.
- Pal'chevs'ka, O. S. (2006). *Koncept ShLYaX v anhlijs'kij, francuz'kij ta ukrajins'kij movax: lnhvokohnityvnyj ta etnolnhvistychnyj rakursy (Concept Road in English, French and Ukrainian: linguistic and ethno-linguistic facets): avto-ref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. filol. nauk: 10.02.15. Donec'k.*
- Persinina, A. S. (2006). *Koncept "Vremja" i obraznye sredstva ego vyrazhenija v sonetah W. Shekspira: dis. ... kand. filol. nauk: 10.02.04 (Concept Time and its expressive means in W. Shakespeare's sonnets)*. Saint-Petersburg.
- Pryxod'ko, A. M. (2008). *Koncepty i Konceptosystemy v Kohnityvno-Dyskursyvnij Paradyhmi Lnhvistyky (Concepts and Conceptual Systems in the Cognitive Discursive Paradigm)*. Zaporizhzhya: Prem'yer.
- Sinjachkin, V. P. (2002). *Koncept HLEB v russkom jazyke. Lingvokul'turologicheskie aspekty opisaniya: Avto-ref. dis. ... kand. filol. nauk: 10.02.01 (Concept Bread in Russian)*. Moscow.
- Vorkachev, S. G. (2001). *Lingvokul'turologija, jazykovaja lichnost', koncept: stanovlenie antropocentricheskij paradigmy v jazykoznanii (Linguoculturology, linguistic personality, concept)*. *Filologicheskie nauki*(1), pp. 64–72.
- Vorkachev, S. G. (2004). *Schast'e kak Lingvokul'turnyj Koncept (Happiness as a Linguocultural Concept)*. Moscow: Gnosis.
- Yefymenko, O. Y. (2005). *Koncept "STEP" v ukrajins'kij movi: slovnykova, tekstova i psyxolnhvistychna paradyhma: avto-ref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. filol. nauk: spec. 10.02.01 "Ukrayins'ka mova" (Concept 'Step' in Ukrainian)*. Kharkiv.

**THE CONCEPTOLOGICAL ORIGINS
OF LANGUAGE AND CULTURE STUDIES****Roksolana Karakevytch***Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
24, Ivan Franko St., Drohobych, 82100, Ukraine
rkarakevych@gmail.com*

Laid down in the present paper is a reanalysis of the principles of the language and culture approach to the study of idioms. While studying phraseology of different languages along these lines the most urgent problem is considered to be a “decoding” of cultural information on the basis of a conceptual analysis. The theoretical framework involves a study and a description of the interaction between language and culture, language and ethnos, language and national mentality and presupposes an insight into the structure and specific features of concepts as mental entities. Also of benefit to the approach seems its prospective application in cross- language studies. Phraseological units are considered in close connection with cognitive and mental structures of thinking and symbolic stereotypes as well as mythological, ethical, religious and ritual concepts. Certain scholars regard a concept as a basic unit of mentality emphasizing that it is a pure sense, a primary sense, a primary image, a constant, an archetype. Other researchers consider a concept to be a unit of collective consciousness which has a linguistic expression and ethno-cultural marking. In linguistics there exists a narrow and broad understanding of this concept. The former characterizes the concept as the most significant cultural and meaningful category of a person’s inner world, while the latter focuses on the layer of axiological connotations in the meaning of the word, i.e. any verbalized sense which is denoted by an ethnic specificity. In most schools of linguistics the singled out essential features of the concept overlap: a) unrealism (a concept is a structure of consciousness); b) heterogeneity of concepts (the world, the knowledge of which is structured in this mental formation, is exceedingly diverse); c) ability of being transmitted into different fields (arts, religion, law, language, science); d) specificity that is conditioned by the belonging of a concept-carrier to several social groups; e) heterogeneous structure with the discreteness of several layers, distinctions, aspects, etc. in the structure of a concept. These characteristics of a concept determine its interdisciplinary status.

Keywords: conceptual analysis, culture and language studies, decoding of cultural information.